

По своето съдържание философските идеи за битието са фундаментални. Те се отнасят до безусловното, т.е. до последните основания на всичко, което съществува. Интересът на човека към безусловното - към онова, което не зависи от нищо друго - произтича от неговия копнеж за сигурност. Безусловното е здравата основа, върху която можем да градим своята житейска стратегия, без да се опасяваме, че някакво случват па световните събития ще порути устоите на изградения от него свят.

Всеки философ има своя идея за този фундамент на нещата. Тези идеи са формулирани по начин, който зависи и от културния фон на неговата философия. Тук ще съпоставим някои съвременни възгледи за битието с два други типа философия: античната и средновековна философия на Космоса и тази на Новото време.

Според античните философи Космосът е прекрасен, хармоничен, съвършен и затова в него човек може и трябва да търси основания за смисъла на своето житие.

Но на човека от Новото време, който живее в една **безкрайна, безвидна и безмълвна Вселена**, тя вече не предлага онзи желан приют, който да е по мярата на човешкото битие и смисъл.

1. 1. Битието - Космос

Битието-стихия

През Античността и Средновековието европейската философия представя битието като Космос - добре подредено, прекрасно оформено цяло, в което органически се вписва съществуването на човека. Пространствената структура на Космоса въплъщава йерархия на съвършенство и ценност. В него човек на всяка крачка среща знаци за това, какво е редно и какво не бива да се прави. Главното за античния грък и за средновековния християнин е да живее достойно, както се полага, в хармония с Космоса.

Загадката, която вълнува ранните гръцки философи, е мно-гообразието на света. От една страна, те са убедени в единството и вътрешната хармония на Космоса, от друга - всекидневното свидетелства в полза на обратното, защото човек е заобиколен от изменчиви, случайни предмети. Тогава възниква стремежът да се намери някаква единна основа, която да се проявява по различни начини, ала самата тя да остава посто-янна като едно определено, устойчиво, сигурно битие. Така се заражда идеята за "arche" (архе) - началото и основата на нещата, която по-нататък се трансформира в категорията суб-станция.

Сред тези философски учения, най-ранни за европейската цивилизация, се различават йонийска (от гръцките колонии в **Йония**, област в Мала Азия) и италийска традиции. Като вид-ни представители на първата обикновено се сочат

**Талес, Анаксимандър,
Анаксимен, Хераклит,**

а на другата -

Питагор, Ксенофан, Парменид, Зенон.

Още тук се оформят противополож-ните възгледи за обяснението на света: или само чрез реални и осезаеми начала - водата, въздуха, огъня - или чрез идеални, достъпни само за ума принципи - числа и идеи. Да се приписва идеален характер на битието означава да се разсъждава за него по аналогия със собствените преживя-вания.

Единната основа на нещата се оказва родствена с на-шите мисли, желания, емоции. Ние откриваме в нея продъл-жение на логиката, която направлява нашите идеи, на ценнос-тите, които ръководят собствените ни действия. Нейните про-явления могат да имат смисъл. Обратно, материята като субс-танция е нещо външно,

"непрозрачно"

за мисълта. В нея човек среща предизвикателството да определя и осмисля своето съ-ществуване спрямо чужда среда, в която няма какво да се разбира - тя може само да бъде описвана и употребявана. Материята, със своите атрибути (основни качества), е даде-ност. Тя просто е такава, каквато е. Не може да се посочи разумно основание, защо е така, а не иначе.

Според **Талес** от **Милет**, например, единна основа и прин-цип на всичко съществуващо е водата. Аристотел предполага,

че **Талес** се е ръководил от наблюденията, според които всяко живо същество възниква от влага и се нуждае от нея, за да съществува. Значи влагата, водата е източникът на всичко. За свойствата на самата вода, обаче - защо единното трябва да бъде именно такава, а не друго, не се разсъждава. При това, **Талес** разглежда водата буквално като материал на света, в цялата ѝ физическа конкретност, като едно от веществата, ко-ето непосредствено осезаваме и използваме. Подобен е подхо-дът

към "архе" и на още двама йонийски философи,

Анаксимен

и

Хераклит

. Първият поставя в основата на всичко въздуха, а вторият - огъня, т.е. и в двата случая става дума за някоя от четирите стихии (въздух, вода, земя, огън), които са едновременно начала на света и конкретни природни реалности.

Много по-различна е философията на **Парменид**. Тя ни представя образец как се извеждат характеристиките на битието от разумни основания. Ако обсъждаме това, какво съществува и какво не, следва да приемем, че съществува само битието. Съществуването на небитието е невъзможно (и наистина, как би могло да се твърди, че е, т.е. съществува, онова, което не е...). Ала това означава, че няма възникване и изчезване (защото и двете са преход между битието и небитието), няма празно пространство, няма движение, няма каквото и да било изменение (при изменението едно свойство изчезва, а друго възниква). Битието е едно, единно, вечно, неизменно, еднородно, непрекъснато. То не се нуждае от нищо и може да се опише като една съвършена сфера.

Въпреки тяхната логичност, тези разсъждения противоречат на онова, което ни учат сетивата, защото ние във всеки момент наблюдаваме някакви изменения. Как да се излезе от това затруднение?

Но при цялата си логическа перфектност, тези разсъждения противоречат на очевидностите от сетивния опит. **Парменид** определя познанието чрез сетивата като "**мнение**",

а не като истина. Достоверно според него е само знанието, което се достига чрез разума. В подкрепа на своя учител

Зенон

доказва, че е невъзможно да се мисли движението. Това той демонстрира чрез своите **апории**

- неразрешими проблеми, които възникват при опит да се опише движението чрез разума. В "Ахил и костенурката", например, се доказва, че и най-бързият бегач (дори и самият Ахил) не може да настигне най-бавния (една костенурка). Докато атлетът стигне точката, от която е тръгнала костенурката, тя ще се е придвижила още напред. Докато той преодолее и тази дистанция, костенурката ще е взела пак някаква преднина, и така без край...

Следователно окото вижда как Ахил изпреварва костенур-ката, а разумът доказва, че това е невъзможно.

Битието - идея. Платон

Един от върховете в историята на философските учения е **Платоновата** концепция за битието. В нея за първи път в ев-ропейската философия светът на идеите отчетливо се отделя от света на сетивните неща. Това, което обединява сетивните неща в хармонично и устойчиво цяло, принципно се различава от тях. Проявите на външна зависимост, безпорядък и тленност от страна на вещите не пораждаат съмнения в съвършенството на битието, защото в основата си то е нещо съвсем друго. Това разделяне на телесния, "отсамен" свят от разумния,

"отвъден"

свят има основополагащо значение за европейската култура. Чрез Християнството се утвърждава платонически-съзерцателното, безкористно отношение към Божествените устои на битието. Научната революция на XVII в. пък черпи вдъхнове-ние от

Платон

, за да разгръща чисто интелектуални теории, в които създава системи от зависимости между идеализирани величини - на пръв поглед самоцелно, без непосредствена връзка с житейската практика.

Какво основание има **Платон** да съпоставя на всеки вид неща някаква идея, която е източник и образец за тяхното съществуване? Най-общо казано, това е недостатъчността на вещите като градивни единици на космичния порядък. Антич-ният начин на живот подхранва представите за света като ра-зумно и прекрасно подредено цяло, в което всяко събитие хармонира с останалите, следва своето предназначение. Но мо-же ли да се очаква от обикновените предмети сами по себе си да бъдат основание на това разумно устройство? Могат ли те да са носители на ценности и норми, може ли човешкото дейс-твие да получава от тях оправдание и смисъл?

Според Платоновата философия истинско битие имат единствено идеите. Във вещите битието само "**присъства**". Подражавайки всяка на своята идея, вещите само се "**приоб**

щават"

към битието

,"участвуват"

в него. Идеята е принципът на вещта, основанието на нейното смислено съществуване. Те-лесният Космос е вътрешно хармоничен и прекрасен, защото материалните неща следват в своето поведение не толкова соб-ствената си ограничена природа, колкото своята идея. Да се търси в битието на вещта нещо повече от това, което е тя сама по себе си - тази типично европейска културна нагласа също се корени във философията на

Платон.

Един античен анекдот превъзходно илюстрира отношението между вещь и идея.

Вед-нъж

Диоген

иронично подхвърлил, че вижда масата и чашата пред себе си, но идеята за маса и идеята за чаша. Платон му отвърнал, че за да види масата и чашата той си има очи, но за да види техните идеи, не му достига разум...

Богът - битие

За разлика от античния, християнският Космос се мисли като сътворен от личностен **Бог**

Тук безусловната реалност е ясно разграничена от останалия свят. Това е

Бог

като предел на всички обяснения, като нравствен съдник на всяко действие. Няма събитие без основание в божията воля, без роля в божия

"план".

Бог

дава смисъл на човешкия живот - да изпълниш своето предназначение, т.е. задачата, която

Бог

ти е отредил в земното ти съществуване и да заслужиш спасението на душата си.

В своите действия **Бог** влага разум и благост-качества, присъщи и на човека, с които много пъти сме се срещали и ги познаваме. Само че, като характеристики на абсолютното би-тие, те не могат да бъдат разбрани докрай от нас. Те се коренят в някакво тайнство. С битието- **Бог** човек може да общува (нещо немислимо по отношение на една материална субстанция). И общуването тук е лично, съкровено. Ала в това общуване ви-наги остава нещо недоизказано. То се гради повече върху вя-рата, отколкото върху разума.

Щом **Бог** е битието, тогава той се проявява във всяко нещо, но косвено. Единствено чрез Христос се явява пряко, в зрим за човека облик. Другите неща само загатват за него, те имат само частица битие, останалото е недостигици. Затова те са край-ни, а само той е безкраен. Те са битие и небитие, а **Бог** е пълнотата на битието. Затова средновековният човек не се е интересувал много от битовите неща - за него те са нищожни, лишености, а не пълнота.

2. Битието Вселена Механиката на битието

Човекът на Новото време заема активна позиция спрямо реалността. Негов идеал вече не е хармонията, а господството над света. Основна ценност е самостоятелността на индивида, която се основава върху неговия **Разум**.

Природата вече не се възприема като Космос. Тя е сведена до материал за човешкото действие. Нейният порядък е лишен от нравствени и естетически измерения. От него човек вече не търси да узнае какво е редно да прави, а само - какво може да постигне. Единението с Космоса е заменено с овладяване на пасивната природа - една безкрайна Вселена, която се подчинява на общи закони, които са безразлични към човешкото съществуване.

Новият човек мисли битието по обективен начин - като безличен обект, като нещо, което просто е, от което не произтича никакво задължение за мислещия. Иначе казано, той е свободен да определя сам отношението си към предмета. Щом устройството на света се подчинява на обективни закономерности, то може да бъде разгадавано самостоятелно от човека. Такива са културните предпоставки за свеждане на битието до безлична реалност - материалната субстанция (идеята за субстанцията е един от начините да се мисли абсолютното, безусловното - субстанцията е реалност, която зависи само от себе си.) **у Декарт**; единствената субстанция, твърдение на **Бог и природа у Спиноза**; природата у френските материалисти. Става дума за лишена от живот и разум реалност. Движението ѝ няма цели, няма смисъл. Нейните характеристики нямат разумни основания - трябва да се приемат просто като даденост.

В общи линии това е валидно, например, за материалната субстанция в дуалистичната (основана на две субстанции) философия на **Рене Декарт**. Нейното основно определение е протяжността (пространствеността), докато на другата, духовната субстанция е присъщо мисленето. Двете субстанции не си взаимодействат, защото това

би накърнило безусловността на всяка от тях (щом нещо търпи въздействие от друго, то е обусловено от него). Но това означава, че материалният свят може да се мисли и като самодостатъчен. Декарт претендира, че с принципите на инерцията и на запазване на движението, като се използват и математическите методи, може да се обясни образуването на всички физически реалности. На него при-надлежи знаменитата фраза:

**движение и аз
ви построя света".**

**"Дайте ми материя и
ще**

Дори и поведението на човешкото тяло би могло да се обясни като функциониране на механи-зъм...

Ужасът от бездната. Паскал.

В своите "Мисли" **Блез Паскал** демонстрира до какви аб-сурди може да доведе чисто обективният начин на мислене. Ако за нас битието се изчерпва от наличните факти, нашето съществуване се оказва изгубено някъде из безкрайната Вселе-на. Безпредметно е тук да се пита, например: Защо са ми от-редени сто, а не хиляда години живот? Какво основание е имала природата да определи този срок, да избере това число, а не друго? Битието е някаква даденост. В него няма място за разумни основания, за ценности и цели.

Равнодушието на безкрайната природа спрямо човека би трябвало да поражда у него истинско интелектуално отчаяние. Няма смисъл да й се задават въпроси като **"откъде идвам?"** и **"къде отивам?"**...

Единственото, което ни остава, е да се отда-дем на нерадостни размишления за своето залутано из безк-райността съществуване.

Ужасът от пространствената безкрайност тук е най-вече ужас от липсата на ценностни ориентири. Човекът на Новото време е оставен сам на себе си. Колкото и успешна да е него-вата дейност, колкото и сполучливо да осъществява целите, които сам е избрал, пред него стои нерешим проблемът за смисъла на всичко това. В името на какво си поставя човек едни или други цели, какво е предназначението и оправданието на неговото съществуване?

3. Битие и Свобода Свободата на волята

Ако свеждаме всичко до материал за своята дейност, ние ще виждаме в света само неща, които просто са налице, т.е. сами по себе си нямат нравствена значимост. Така ще се чувстваме свободни да се разпореждаме с тях по своя воля. Новото време замества светогледния космичен принцип **"нищо не става от нищото"** с един служещ за метод принцип:

"еднакви причини - еднакви действия".

Настоящето се оказва пасивен продукт на миналото. Всички процеси имат вида на еднопо-сочно разгъващи се причинно-следствени вериги. Но изниква въпросът: отнася ли се този подход и до човешкото съществуване? Ако нямаме никакви специални основания да го изключим от емпиричната реалност, би трябвало и за него да разсъждаваме по същия начин. Как бихме могли тогава да въведем понятието за човешката свобода?

В най-общ смисъл, да си свободен, означава сам да определяш своето поведение - като решение, или като действие, или като краен резултат (свободата има различни степени). Кое решение на човека е свободно от гледна точка на Новото време - това, което той взема произволно, или което се определя от неговия характер?

Първата възможност се изключва категорично от фило-софите рационалисти, които виждат в свободата осъзната не-обходимост. Декарт търси критерий за свободата на волята не в безразличието на избора, а в характера на основанията, които насочват субекта към по-доброто. Правейки избора произволно - да речем, защото две линии на поведение му изглеждат тъй равностойни, че никакъв разумен аргумент не надделява в полза на едната - човек се отказва да решава сам и се оставя на случайността...

Но ако свободата изисква да следваш собствената си природа, възниква въпросът за автентичността на самата нея. Кое качество на човека действително му принадлежи и кое е резултат на външни въздействия? Какво у човека е истински свое?

При този подход обаче е невъзможно да се свърже онова, което човек е, с неговите отделни прояви. Всяка човешка черта

на характера е повлияна от наследствени качества, от социална среда, от биографични факти и т.н. Ако всеки избор се определя от характера като съвкупност от тези черти,

тогава избо-рът ще се окаже предрешен, несвободен.

Така разбирано човешкото съществуване е "вградено" в явленията като факт сред фактите, като звено в мрежа от при-чинно-следствени вериги. И най-сложните процеси, които до-веждат до едно съзнателно решение, са все движения, които се извършват не заради нещо, не в името на нещо, а поради неза-висими от свободата на човека налични обстоятелства. Ако човешкият живот е **"разтворен"** в стихийните процеси, които текат във Вселената, тогава той не е нищо повече от безсмислен набор случайности.

От тази гледна точка е безпредметно да се умува за отго-ворността на човека - той няма своя собствена позиция в света. Всичко, което мисли, решава и върши, е само привидно свое за него. Такива неприемливи изводи следват логически от схва-щането за битието като безлична субстанция. Ето защо в по-късната философия се очертават опити да се постави по друг начин въпросът за свободата. Без да се отхвърлят представите на Новото време за битието, се правят усилия да се **"изнесе"** по някакъв начин човешкото съществуване **"извън"** него.

Кант помества цялата природа - така, както ни е известна, с пространствено-времеви и причинно-следствени зависимос-ти - в явлението. Реалното съществуване на човека не ни е дадено в опита. Значи сам по себе си той е свободен от природ-ните закони (но не и от моралната отговорност). **Хегел** затваря битието на Новото време (по неговата терминология - **"битието-в-себе-си"**) в пределите на един стадий от развитието на Абсолюта. Според

Шопенхауер

от битието можем да се осво-бодим - като се откажем от волята за живот, чрез едно аске-тично съществуване.

Битието и нищото. Сартр

За разлика от класическата философия, мислителите с ек-зистенциална нагласа концентрират вниманието си не върху общото, типа, а върху битието на отделния човек. За тях той е важен не като носител на качества, или изпълнител на функции, а като конкретно и реално същество с всички проблеми, които произтичат от неговата единичност, случайност, крайност.

Концепцията на **Жан-Пол Сартр** за свободата изхожда от вече традиционното противопоставяне на човешкото същест-вуване и вещната реалност. В "Битие и нищо" се отрича въз-можността свободата на отделния човек да се реализира в рамките на реалността, разбрана в духа на Новото време като съвкупност от факти - като всичко, което е. Тогава свободното човешко съществуване трябва да се мисли извън реалността, т.е. като нищо. **Сартр** приема тази логика и дори подкрепя извода с допълнителни аргументи.

Според него съзнанието е винаги насочено към нещо, но не съвпада с това нещо, не става нещо, а, следователно, остава да е нищо. Защото иначе няма да може да го осъзнава. Нали и окото трябва да е извън и различно от нещата, за да ги види. И още нещо, както окото не може да види себе си, така и съзнанието не може да осъзнае изцяло себе си. Щом се обърне към себе си, то се разделя на съзнавано и съзнаващо. Ето този елемент на **"съзнаващо"** не може да стане нещо. Защото щом се опитаме да осъзнаем съзнаващото, веднага то се превръща в осъзнавано, което се осъзнава пак от някакво съзнаващо. Така че и тук съзнаващото винаги се изплъзва и остава като недостижим полюс. Това, което не може да стане нещо, остава нищо.

Така според **Сартр** човек се изплъзва от битието на нещата и е осъден да стои извън тях, да е нищо, да е свободен.

Щом е другото на нещата, човек винаги трябва да избира. Онова, което той е, е негов собствен проект. В него той избира самия себе си, защото щом е нищо, той не е предопределен от което и да е нещо.

Изборът на отделното действие не е изолиран от остана-лите. След като човекът е избрал свободно една линия на поведение, един **"проект"**, **"избрал е себе си"**, тогава естествено е по-нататъшните му отделни действия да са хармонизирани с този проект и така да са в някаква степен несвободни (докол-кото са подчинени на определена система). Но те по същество са свободни, защото във всеки момент човек може да се откаже от някое от тях - само че с цената на това, че се отказва и от целия проект и прави друг фундаментален избор, избира по друг начин себе си.

От този контекст черпи смисъла си прочутата теза на ек-зистенциализма - **"съществуването на човека предхожда неговата същност"**.

Това означава, че човек по-напред съществува, случва се, явява се в света, а едва след това се определя да бъде с един или друг облик. Човекът не

"заварва"

някаква своя природа като даденост. Чрез своя свободен избор той прави себе си такъв, какъвто е.